

En præstekarriere

Om Vilh. Hansen, præst i Nykøbing Mors 1879-1926

Af Carl Trock

1879 blev Hans Vilhelm Hansen, det var hans navn, men snart hed han Vilh. Hansen, 32 år gammel residerende kapellan i Nykøbing Mors, til pastoratet hørte også Lødderup og Elsø sogne. I Nykøbing skulle han forblive hele sin tid som præst til 1926¹, samfulde 47 år. Når Vilh. Hansen får særlig omtale fremfor Mors' øvrige præster på den tid, skyldes det hans usædvanlige karriere.

Han fødtes 1847 i Åsum nær Odense, forældrene var småkårsfolk, men der var kristendom i det hjem og danskhed. Præsten og folk i sognet så det som en opgave at hjælpe den velbegavede dreng til at studere. Det blev til udmærkelse både ved studentereksamen og teologisk embedseksamen. Efter soldatertjeneste blev han 1873-78 huslærer hos den slesvigske stor-bonde Hans O. Knudsen, Trøjborg. Han fandt sig til rette i det hjem, det blev en gavnlig overgang fra hjem og studieår til præstegården². 1876 blev han forlovet med Knudsens søsterdatter, Gyde Marie Refslund. 1878-79 indgav han 4 ansøgninger, før han foråret 1879 blev præst i Nykøbing, 9/10 79 blev han viet af Knudsens farbroder, Jens Lassen Knudsen, i Lejrskov kirke. Ham må VH have lært at kende på Trøjborg.

Til sin kollega ved kirken, provst C.C.S. Cederfeld de Simonsen fik VH et fint forhold trods stor forskellighed. Et hundredårigt regulativ og husskik betød, at arbejdet mellem de to fordeltes så lige som muligt. Om arbejdet talte de daglig sammen, beretter VH, som fandt provsten behagelig at forhandle med, det mest tjenstvillige og føjelige menneske. Hurtigt kom de på god fod med hinanden. Deres grundbetragtninger var såre forskellige, men enten tav de i tide eller talte skikkelig til hinanden. Ved mange lejligheder spurgte Cederfeld VH om hans mening. Langt senere skrev VH, at Cederfeld ville have gudstjenesten ens landet over. Han vidste godt, at »jeg principielt var aldeles uenig med ham, og at jeg praktiserede meget frit, men han har aldrig i Ord eller Gerning ladet mig høre ilde for det«³.

VH kom med i det grundtvigske præstekonvent, som »interesseret Tilskuer«. Lige fra sin barndom havde han været påvirket derfra, og mere og mere havde Grundtvig præget hans livsopfattelse; men præsterne var mig for størstedelen »for fanatiske og doktrinære«, og de fandt mig »for kritisk og tør« (1903). Alligevel enedes de ti om en fæl-

lesskrivelse til det folketingsudvalg, der behandlede lovforslag om konfirmation og ægteskab⁴. – Da Mors-menigheden året efter var sat udenfor folkekirken, nægtede VH at underskrive de grundtvigske præsters tillidserklæring til menigheden⁵, for den var uklar. Øens grundtvigske præster enedes da om ikke at underskrive, for andre var det et teoretisk spørgsmål, for dem på Mors var det et spørgsmål af stor praktisk betydning, skrev VH 1883. Skulle Linds vejledning være lov, ville det i længden være utåleligt for ham at blive på Mors. Det mente de andre også, derfor skulle der optages en venlig forhandling med bispem. Før mødet derom blev VH syg, men han havde skrevet et udkast til en fællesskrivelse til Lind, som om fornødent kunne bruges. Den vakte for nogen overraskelse, da jeg »hidtil havde staaet noget i Baggrunden«, men måske det gav den god modtagelse, så den stort set fulgtes. Sygdommen tvang VH til at blive hjemme, og i hans sted rejste Hertel med Ingerslev til biskoppen. Siden blev VH de grundtvigske præsters, efterhånden også frimenighedens pennefører ved henvendelser til myndighederne. (Han havde ved embedseksamen vist »en særlig Evne til skriftligt at rede for« sig, skrev han 1903).

VH var på vej til, fra »interesseret Tilskuere« til en vis grad at blive »Fører for den grundtvigske Del af Præsterne«. Jeg havde ikke kompromitteret mig under de indledende kampe og kunne »optræde med en vis Autoritet, anerkjendt af Modstanderen«.

Vilh. Hansen har givet os den bedste skildring af udviklingen mod frimenighed. (Ingen kender den bedre end jeg, skrev han 1903, og jeg var ikke tættere på, end at »jeg kunde se nøgternt og kritisk til alle Sider«). Det var egentlig et brev, skrevet til vennen fra Trøjborg-tiden, Fr. Høyberg, over flere uger i foråret 1883. Selv var han nært knyttet til menigheden, kendte øens grundtvigske præster, hvoraf nogle mere skyndede på Lund end holdt igen i tide, sagens anden side var han ret nær på udfra sit tillidsfulde forhold til provsten, konflikten anden hovedperson. I brevet tog VH sig tid, skrev såre udførligt, han havde ikke lyst til at skrive offentligt, gavnede skildringen måske ikke vennen, så gavner arbejdet dermed måske mig selv, skrev han.

Jeg drister mig til, trods den enorme forkortelse som er nødvendig, at give et knapt referat. Det kan måske give lidt fornemmelse af VHs evne til virkelig at se, overveje og skildre sammenhænge i den komplicerede situation på Mors.

Udviklingen i den grundtvigske lejr måtte først skildres. Her var man hurtigt kommet højt op, ofte var kun fantasien og følelsen sat i bevægelse hos de unge, der var gået ud fra højskolerne, en levende følelse af personlig skyld manglede; men gå i kirke hos en grundtvigsk præst

og være venstremand, det måtte man. I Dansk Kirketidende tog præsterne, i Højskolebladet lægfolkene de kirkelige frihedsspørgsmål op. De havde et udgangspunkt hos Grundtvig, »men intet bliver klareret, grumme meget berørt og overjasket«. På Mors og langt udenfor øen havde valgmenigheden anseelse, det hjalp Lund og menigheden til at glemme, at fremtiden er ikke nutid. Lund kom også til at se menigheden som mere moden end den var, og han manglede evnen til en gang imellem at slå i bordet overfor de fremtrædende lægfolk og sige »vrøvl«. Vi grundtvigske præster på Mors så op til Ansgarmenigheden og »regnede i grunden os med til Valgmenigheden«.

Som et ubeskrevet blad var den 39-årige Cederfeld af præsterne på øen ønsket som provst. VH fandt det uheldigt, at han var blevet præst. Hans prædikener var tørre og kunstfærdige, om det som »kan lade sig sige«⁶. Han var en hæderlig, flittig og uegennyttig mand – ikke Højremand, men i virkeligheden enevældens mand. Han mente, at provster og bisper for længe havde tålt præsternes tagen sig friheder. Han indså nok, at de gamle kirkeskikke ikke kunne genoprettes, men så måtte de bestående skikke opretholdes⁷. – Biskop Lind var mild og særdeles venlig, havde et godt hjertelag og også dybe følelser, men han var ængstelig overfor livsrørrelser og for at tage ansvar. Provsten, den højst korrekte embedsmand, kom imellem Lund og Lind, det vanskeliggjorde forståelse, og Lind måtte give provsten medhold. Adskillige i menigheden, ikke blot i Thy men også på Mors, var kommet til at se kritisk på Lund. Cederfeld og med ham Lind troede, at hvis myndighederne stod fast, så ville et brud få de sindige til at falde fra Lund. For VH var det klart, at det var de radikale i menigheden, der var uberegnelige. De ville måske opgive Lund, mens det store flertal ville flokkes om ham, når han blev angrebet ovenfra.

Begge parter, menigheden som autoriteterne, manglende vilje og navnlig evne til at overskue forholdene. VH stolede »ubetinget på Lunds Samvittighedsfuldhed, men betvivlede hans Dømmekraft overfor Sager og Personer«.

1903 fik VH lejlighed til at revurdere sin opfattelse af ansvaret for bruddet på Mors. I det væsentlige stod han ved, hvad han havde skrevet 1883: For Lund havde VH »den allerstørste Agtelse«, han og hans venner havde vel »nogen Uret ... adskillige af de Krav, der stilledes var ... utidige, og Kampaanden var ikke altid heldig«. Men provst og bisp osv. var så uforstående og tog »saa brutalt paa Spørgsmaalene, at det er umuligt at forsvare deres Optræden«. Jeg var nødt til »aldeles afgjort at tage mit Parti i skarp Modsætning til de kirkelige Myndigheder« [»skarp« er vist en forstærkelse]. Vi var overbeviste om, at deres forsøg

på at isolere og kue bevægelsen kunne føre til det modsatte, kalde på »Fanatisme og Sværmeri« til skade på Mors og for hele folkekirken. Mod Linds forsøg på at tvinge os væk fra menigheden rejste vi »en bestemt Modstand, og førte den igennem«, så vi kunne føre Ordet, hvor nogen ville høre os, og upåttalt gå til alters, hvor vi ønskede det [vist lige flot nok skrevet]. – Det skrevet måtte VH undskylde Lind, han var »en Hædersmand«, der »nødig vilde gøre Fortræd«.

1903 kaldte VH Mors' andre præster, de høj Kirkelige, for »saa stærkt højresindet, at det nærmere sig Forstokkethed«, det var også en skarpe-re dom end i 1883.

Om Lunds præstevenner skrev VH sidst i 1920'erne. De allernærmeste var H.B. Lillelund og Fr. Nygård. Den første forblev hele sin tid som præst på Mors. Lige fra dens start så han op til Mors-menigheden, og hans kærlighed til den »holdt sig altid levende og varm«, selv om L og Lunds efterfølger, C.E. Nissen, ikke rigtig forstod hinanden. Sålidt som L neddæmpede Fr. Nygård menigheden. 1882 blev han valgmenighedspræst på Fyn og hastede fra Mors⁸. Mange breve vidner om det fortsatte venskab, og møder på Mors og andre steder gav stadig Lund og Nygård lejlighed til samvær.

Andre gode venner mistede menigheden snart ved forflyttelse, først Peder Ingerslev. »Hans Kærlighed til Lund og Menigheden var ægte og trofast, han har sikkert aldrig givet et daarligt Raad«, skrev VH. Der skulle kun én ansøgning og gode ord fra provst og bisp til i juni 1883 at befordre ham til Barrit i Århus Stift, hvor han forblev⁹. Ludvig Hertel forflyttedes året efter; allerede efter 3 år på stedet søgte han fra 13/8 82 bort. Det skyldtes trange økonomiske kår og ønsket om at komme biblioteker nærmere aht. arbejdet for Santalmissionen. Forgæves søgte han 24 gange, og påtegningerne var ikke så gode som Ingerslevs. Hertel gav også provst og bisp lejlighed til at ytre mishag. Det gjorde de en enkelt gang, ellers søgte de at få ham væk fra Mors¹⁰.

4/6 86 søgte VH om at blive sognepræst i Lejrskov-Jordrup, han kunne ønske at fortsætte en præstegerning efter Lassen Knudsen, (hvis venner stærkt havde opfordret ham til at søge, 1903). Han havde betænkelighed ved at skilles fra befolkningen, men økonomien nødte ham. (VH kunne dog også en gang imellem anfægtes af, om det »var rigtigt at blive« så længe på Mors, og som »Morsingboere kom vi ikke til at føle os«, endnu! 1903).

Provstens fine påtegning ser vi siden. Lind var både bedrøvet og bitter over udviklingen på Mors, ikke mindst over VHs holdning, han var hans »øjesten«. Lind påtegnede: »Idet jeg slutter mig til Provstens Ytringer ... skal jeg allerunderdanigst tilføje, at jeg anseer det for ønske-

ligt, at han forflyttes fra Morsø. Han staaer nemlig i Forbindelse med Frimenigheden ... og skjønt han, som pligttro Mand, opfatter sin Stilling saaledes, at han ikke for at tiene Frimenigheden tør krænke nogen af Folkekirkens Bestemmelser, har hans Sympathi for Medlemmer af Frimenigheden været denne til Støtte. Det vil være gavnligt for ham selv at komme ud af denne Forbindelse«. Det embede fik provst S. Schjøtt¹¹.

November 1887 søgte VH Skeby-Otterup; »væsentlig af Hensyn til Embedets tarvelige Indtægter« angav han som grund. Cederfeld anbefalede som før og tilføjede, at VH kunne fortjene befordring efter 8 år i et lille embede. Lind gentog ligeledes sin påtegning, han udelod dog den sidste sætning. Det embede fik en præst efter 22 års tjeneste i Dansk Vestindien¹².

Sidst i 1884 søgte provst Cederfeld »træt af Forholdene« (1903) embeder. 28/10 84 havde han skrevet sin første af 5 forgæves ansøgninger. Heri hed det: Efter at jeg har »virket som Provst under temmelig vanskelige Forhold i noget over 5 Aar, føler jeg navnlig Trang til at virke under andre Forhold og paa et nyt Sted«, han kunne også behøve andre pekuniære forhold. Lind anbefalede ham godt som præst og provst, højkirkelige prælater havde udtrykt påskønnelse af Cederfelds indsats mod de oprørske grundtvigianere på Mors, men derved blev det. Som stiftsprovst i Viborg kom han ikke på tale, 1887 endte det med at han tog til takke med at blive residerende kapellan og hospitalspræst i Randers¹³. Udviklingen på Mors havde slidt på begge parter, og på begge sider kom nogen til at betale.

5/1 88 skrev VH sin næstsidste ansøgning. Den bringes i sin helhed: »Undertegnede tillader sig herved allerunderdanigst at ansøge om det ledige Embede som Sognepræst for Nykjøbing, Lødderup og Elsø Pastorat paa Mors.

Jeg er født i Aasum ved Odense d. 4. ja. 1847, blev dimitteret fra Odense Cathedralsskole 1866 med Hovedkarakter »første Karakter med Udmærk«., underkastede mig den filosof. Prøve 1867 med samme Karakter og den theologiske Embedseksamen i Januar 1872 med Karakteren »laudabilis et quidem egregie«. – Efter Aftjening af min Værnepligt ved 1. Batallion var jeg Huslærer paa Trøjborg ved Tønder fra Jan. 1873 til August 1878 og aflagde under mit Ophold der i Foraaret 1878 de befalede praktiske Prøver for Hs. Højærværdighed, Biskoppen over Ribe Stift, med Karakter for den kateket. Prøve »laudabilis«, for den homilitiske »admodum laudabilis«.

I Marts 1879 blev jeg allernaadigst kaldet til mit nuværende Embede, i hvilket jeg altsaa har været i næsten 9 Aar. Sognepræsten, Hr. Provst

Cederfeld de Simonsens Forflyttelse lægger mig det nu i allerhøjeste Grad nær ogsaa at søge en Forandring i Stilling, og jeg har allerede tidligere tilladt mig at indgive allerunderdanigst Ansøgning om et ledigt Embede i Fyns Stift. Tanken om at søge Sognepræste-Embedet har dog stadig været oppe hos mig og ikke villet lade sig afvise ved de forskellige Betæneligheder, som den fører med sig; (Indtægterne er saaledes temmelig smaa, og det er mig vitterligt, at *adskillige Hensyn, som jeg ikke tør kalde helt uberettigede, lede mine nærmeste kirkelige Foresatte* i en anden retning)¹⁴. Jeg har derfor udsat Afgjørelsen det længst mulige, men da nu Ansøgningsfristens Udløb staar for Døren, maa jeg træffe mit Valg, og dette er da faldet saaledes, at jeg ikke tør undlade at søge Embedet. Af de mange Grunde, som forene sig om at drive mig i den Retning, skal jeg navnlig tillade mig at nævne, at der fra c 650 bosiddende Folk i Pastoratet¹⁵ er kommen en Opfordring til mig om at søge Sognepræste-Embedet. Ganske vist veed jeg nok, at der kan være delte Meninger om slige Adressers Betydning i Almindelighed, og at det ogsaa i dette Tilfælde kan siges, at »den, der beviser for meget, beviser for lidet«. Men den er for mig et utvetydigt Udtryk for, at der er mange her, for hvem det er en Hjertesag at kunne beholde mig som Præst, og at der til dem hører den allerstørste Deel af de kirkesøgende Folk i Sogne- ne. Under den Omstændighed tør jeg ikke afgjøre Spørgsmaalet paa egen Haand, som jeg vilde komme til ved at undlade at indgive min Ansøgning, men henstiller det hermed til en høiere Afgjørelse i Tillid til, at alt vil mage sig, som det bedst kan blive til Guds Ære og til Menneskelig Tarv.

Med denne Begrundelse tillader jeg mig da at ansøge om allernaadigst at maatte blive beskikket til det ledige Sognepræste-Embedet her.

Nykjøbing p. Mors d. 5. Januar 1888.

Allerunderdanigst
Hans Vilhelm Hansen,
resid. Capellan.

Som Bilag medfølger Gjenparten af de ovennævnte Adresser, den ene fra Nykjøbing med Landsogn, den anden fra Lødderup og Elsø Sogne«. Provsten påtegnede:

»Min Formand i Provsteembedet, Provst Cederfeld de Simonsens anbefaling for Ansøgeren, da han under 11/6 86 søgte Lejrskov Sognekald i Ribe Stift, hvilken anbefaling Ansøgeren har bedet mig tilføje, er saalydende:

»Ansøgeren er en fortrinlig begavet Mand, som i en sjælden Grad har Ordet i sin Magt. Derhos er han en udviklet Personlighed af stor aandelig Modenhed, samt – saa vidt jeg

efter længere Tids Samvirken med ham kjender ham – baade frisindet og besindig nok til at kunne magte de vanskelige Forhold, der ville møde en Præst paa den Egn af Landet, hvor det Embede er beliggende, som han søger¹⁶. Han anbefales derfor paa det Bedste«.

Denne Anbefaling kan jeg for saa vidt tiltræde, som jeg erkjender Pastor Hansen som en fortrinlig begavet, veltalende og troende Mand. Dog er det min Overbevisning, at han, paa Grund af sit Forhold til Frimenigheden i Øster-Jølby, som han støtter ved sin Tilslutning, selv om han ikke billiger dens Fremfærd i alle Stykker, baade ville komme til at staa friere og kunne virke til større Velsignelse, om et Embede udenfor Mors maatte betroes ham. Jeg tør derfor ikke ubetinget anse Ansøgeren som den rette Mand til at være Sognepræst for Nykjøbing-Lødderup-Elsø, hvorimod jeg troer, at han vilde kunne virke til langt større Glæde for sig selv og langt større Velsignelse for andre i en anden Menighed udenfor Øen.

Morsø Herreders Provsti, Tødsø d. 6te Januar 1888.

T. Aastrup

c.st«¹⁷

7. Januar påførte biskop Lind: »Ansøgeren er en fortrinlig begavet og virksom Præst, men da han støtter Frimenigheden paa Morsø og gaar til Alters i dens Kirke og saaledes endog synes at foretrække den for Folkekirken, kan jeg ikke anbefale hans Ansøgning. Hans Kundskab derom har fremkaldt en Yttring i Ansøgningen, der viser, at han er langt fra selv at finde sit Forhold urigtigt.

To Adresser, der opfordrer ham til at søge Sognepræste-Embedet i Nykjøbing, og som fulgte med Ansøgningen, tillader jeg mig allerunderdanigst at vedlægge. De have i Alt omtrent 650 Underskrifter, deraf 416, hvoraf vel 300 fra Familiefædre og Enker med Husstand, fra Nykjøbing.«

Lind reducerer tilslutningen til adresserne for VH, og hvad provsten antyder ved at skrive, at VH støtter Frimenigheden ved sin tilslutning, nævner Lind lige ud: Han går til alters der. Hvad Lind i sin vejledning til Mors-præsterne ved bruddet 1883 havde pålagt dem at undlade, det havde ministeriet sådan set bekræftet 22/8 85 ved at fastslå: De, der går til alters i frimenighederne, »maae betragtes som udtraadte af Sognemenighederne og staaende udenfor Folkekirken«. Vel var Hertel befordret, skønt han var gået videre end VH, havde bistået Lund ved altergang og var taget til alters af ham i fuld offentlighed. Hertel glædede sig også over, at det kom der ikke avisomtale om, før han fik orienteret provst og bisp. Men Hertel nærmest undskyldte sig, det gjorde Vilh. Hansen ikke; han havde skriftligt og lige overfor Lind ytret, at han ikke fandt det urigtigt, at han gik til alters hos Lund, sådan som Lind rigtigt påførte ansøgningen. Dermed var VHs udnævnelse udelukket, uanset at hans altergang sammen med Lillelund ikke havde vir-

ket som en demonstration. Deres altergang skulle være som den plejede, en søgnedag med få fra menigheden med. – Det skulle ikke være hemmelighedsfuldt, men det var noget som kun vedkom Lund og de 2 præster. Altergang er for mig, skrev VH til Lund 1/6 83 af så personlig art, at her vindes intet ved at optræde i fællesskab med andre. Men han ville forud meddele bispnen det, og den meddelelse tog Lind sig »meget nær«. ¹⁸

Af de 5 ansøgere til sognepræste-embedet udnævntes T.C. Winther. Det vakte røre: Hvad har pastor Hansen gjort, siden han tilsidesættes for en yngre mand med ringere eksamenskarakter, spurgte Morsø Folkeblad 3/2 88 i en leder på forsiden. Han har aldrig optrådt som agitator, holdt sig udenfor den politiske kamp, at han har stemt med Venstre »en Gang eller to« kan næppe være grunden. Skyldes det personlige venskabsbånd til Rasmus Lund og medlemmer af frimenigheden? Det kan ikke føre til, at VH sættes til side, »stik imod Menighedens almindelige Ønske«. Det var vel rimeligt, at pastor Winther, »naar han faar Oplysning om Sagens Stilling, bad sig fritaget«. Vi har kun en forklaring, Hr. Scavenius vil vise, at han har magten og bestemmer, sluttede bladet. »Det kommer ikke Sognets Folk ved, hvem de skal have til Præst«.

Det bragte dagen efter en berigtigelse fra VH: Der er »aldeles ikke Tale om«, at personlige venskaber har været afgørende, det har »et Principspørgsmaal, nemlig det om Frimenighedens hele Stilling til Folkekirken«. Jeg har bestemt grund til at antage, at min fra »de folkekirkelige Myndigheders aldeles afvigende Opfattelse heraf« har været bestemmende her. VH fandt ikke, at tiden var inde til en indgående drøftelse af dette store spørgsmål. – En anden reaktion var, at Winther blev betænkelig, da han fik tilsendt bladet. Han forhørte sig i ministeriet, beroligedes ikke ganske og skrev til VH og bad om hans uforbeholdne mening. Han fik et kærligt svar fra VH. Han havde kun søgt »fordi han var blevet opfordret dertil og ikke selv vilde tage nogen Afgørelse«. W skulle nok blive godt modtaget. Det blev jeg også og fik lykkelige præsteår sammen med pastor Hansen, fortalte W siden. ¹⁹ – Endelig lovede gode venner VH »et betydeligt aarligt Tilskud« til lønnen, uden at han derfor skulle føle sig bundet til at blive i Nykøbing. ²⁰

Tidligt i 1889 døde Lund, og frimenigheden var noget i vildrede. ²¹ »Der blev rettet en alvorlig Begjæring til mig« om at blive dens præst, berettede VH 1903, »men jeg var overbevist om, at det var en Misforstaaelse; hvor velsindet og forstaaende jeg end var, manglede jeg dog for mange af de Egenskaber, der skulle til, jeg kunde være »Brudgommens Ven«, men ikke mere«. ²² 1890 fik frimenigheden omsider sin præst i Nissen. VH forblev ven og rådgiver for menigheden, 1889 hav-

de han conciperet de 5 grundtvigske præsters henvendelse om hjælp til menigheden; der blev i 90'erne flere skrivelser, om at få godkendt menighedens dåbsprotokoller, selv om det betød tilsyn dermed, om lettelse ved ægteskabs indgåelse og om hel normalisering af kirkegårdens brug. Da biskop Schousboe samtidig lod sig belære af Peder Madsen, fik han nogen forståelse for frimenigheden, i hvert fald den på Mors.²³ Et forhold bidrog i hvert fald til, at VH forblev i sit embede, skrev han 1903: Han vilde afvente, at frimenigheden gjorde sig sin stilling klar, »enten ved at søge tilbage som Valgmenighed ... eller ved at erklære sig afgjørende for selvstændig; fra et saadant Tidspunkt mente jeg med god Samvittighed at kunne forlade Mors«.

Modsat de fleste grundtvigske præster på Mors, som var ivrige Venstre-mænd var VH, ifølge lederen i Morsø Folkeblad, tilbageholdende i politik. I forsvarsagen forstod han Højre noget og støttede den »frivillige Selvbeskatning«, men, skrev han 1903, »politisk maatte jeg, efter at en provisorisk Finanslov var udstedt, slutte mig til dennes Modstandere«. Da forligsbestræbelserne begyndte i 90'erne, støttede han åbent det forhandlende Venstre, modsat de fleste Venstre-folk på Mors. – Sine praktiske evner fik han lejlighed til at vise i byrådet, hvor han indvalgtes 2/1 94, men det havde intet med landspolitik at gøre. Ved konstitueringen kom VH i Fattigudvalget, Udvalget for Alderdomsunderstøttelse og Legatudvalget, og han blev formand alle steder. År 1900 nægtede han at modtage genvalg.²⁴ 1897 var han blevet formand for skolekommissionen og fortsatte dermed efter århundredskiftet.

1897 fik Winther embede i Korsør, og VH søgte embedet i Nykøbing. Vi kender ikke hans ansøgning, kun begrundelserne for hans udnævnelse i »Forestillinger«.²⁵ Det blev den konservative kultusminister, biskop Sthyr som kom til »at henlede« majestætens opmærksomhed på VH »som formentlig værdig til ved nærværende Lejlighed at komme ... i Betragtning«, idet »Provst Aastrup betegner Ansøgeren som en begavet og veltalende Præst af den grundtvigske Retning og maa anse det for en stor Fordel for de kirkelige Forhold på Mors, om en Mand med Ansøgerens aandelige Modenhed og kritiske Kraft maatte forblive der særlig som Sognepræst i Øens Købstad.«²⁶ Biskop Schousboe anbefaler i Tilslutning til Provst Aastrup varmt Ansøgeren til det ledige Embede, idet han føler sig overbevist om, at denne overfor de kirkelige Forhold paa Mors, saaledes som disse have udviklet sig, vil kunne give et ikke ringe Bidrag til at bevare de folkekirkelige Elementer i et sundt Spor og til at raade Bod paa de beklagelige Følger af det Skisma, som i sin Tid fandt Sted paa Øen«.

VH udnævntes. – Nogen egentlig modstand ovenfra havde han ikke

ventet, men for en sikkerheds skyld spurgte han biskop Schousboe om hans stilling; jeg tvivlede på, »at jeg nu vilde kunne tage imod en Forbigaaelse med samme Sindsro« som sidst og vilde derfor ikke udsættes for det. Mit ønske om embedet vilde han »støtte af al Magt, hvis det virkelig behøvedes overfor Ministeriet« (1903).

Forestillinger 1903 12/5 giver en motivering for, at VH indstilledes til dekorering som RD: Han har »i en lang Aarrække ... udfoldet en overordentlig velsignelsesrig Virksomhed på Mors. Det skyldes efter Biskoppens Udtalelse for en Del hans ... Autoritet, at Forholdet mellem Frimenighed og Folkekirken er saa godt, som Tilfældet er, og han er baade agtet og elsket af alle ... Da Embedet som Provst paa Mors forrige Aar var ledigt, søgte Biskoppen at bevæge Sognepræst Hansen til at overtage den nævnte Stilling, men Biskoppen maatte tilsidst godkende Sognepræst Hansens til Dels fra hans Nidkærhed stammende Betænkelighed ved at overtage det nævnte Embede«. – I sin levnedsskildring til ordenskapitlet begrundede VH afslaget: Han følte sig »altfor kritisk overfor Folkekirkens »Anordninger« til at paatage [sig] at være »Lovens Vogter«, han havde mere end nok at bestille uden provsteforretninger og endelig mente han bedre at kunne bistå frimenigheden »som »privat Sognepræst« end som Led i Administrationen«.

1903 begyndte Nissen at søge bort, da frimenigheden ikke kunne forhøje hans løn. Men da han 1890 søgte afsked for at komme til Mors, havde han skrevet, at han foretrak Frimenigheden. Der blev brug for VH som fortaler hos bispem. VH håbede, at menigheden vendte tilbage til Folkekirken, når den indså, at den ikke kunne lønne en ordentlig præst, nødvendigheden måtte få de rigtige frimenighedsfolk til at bøje sig. Nissen fik embede 1904, og menigheden måtte igen have betænkningstid. Imødekommende sørgede Fredrik Nielsen, biskop siden år 1900, for, at folkekirkens præster kunne betjene menigheden. Den havde budt den grundtvigske biskop velkommen, og det var også hans håb at kunne byde den velkommen tilbage i folkekirken. Nogle trak mod valgmenighed og talte med bispem derom, andre rejste Jylland rundt for at finde en, der ville være frimenighedspræst.

Det lykkedes, principsspørgsmålet blev udskudt, da menigheden endes om Thorvald Balslev, som 1/10 1905 indsatte sig selv som præst for frimenigheden. Bispem udtrykte mishag overfor ham, og udfaldet var heller ikke efter VHs ønske.²⁷

1905 skulle der ny biskop til Århus, omsider søgte Johs. Clausen afsked, det var ventet.²⁸ Men fra 14. januar var der en ny kultusminister, J.C. Christensen blev konseilspræsident og afløstes af Enevold Sørensen, den hidtidige indenrigsminister. På lokalt plan var der også en no-

vitet, menighedsrådene. Landemodet mente sig beføjet til at oplede bispeemner, menighedsrådene ville også være med og afholdt stiftsmøde. Af de kirkelige retninger blandede alene de grundtvigske sig, de talte om Vilh. Hansen som biskop. Det trak op til en slags bispevalg, anderledes end i 1895, hvor præsternes indblanding hjalp Skat Rørdam til at blive Sjællands biskop, at menighedsrådene her blandede sig var mislibigt.

Nogle breve belyser, hvordan ministeren og den konservative grundtvigianer Skat Rørdam så på det bispevalg og VH som bispeemne:

10/9 05 skrev Fr. Nielsen til Rørdam: Jeg er overrasket over idag at have fået brev fra ministeren om at modtage Århus. Her er jeg glad og lykkelig, præster og menighedsråd har vist mig stor forståelse og overbærenhed. »Odense fristede mig derfor ikke, og Aarhus vilde ikke friste mig, hvis Ministeren *strax* havde spurgt mig. Men da han kommer efter alt det sørgelige Vrøvl, kan jeg mere høre en Kaldelse i hans Tilbud; thi jeg kan ikke nægte, at det vilde være et i kirkelig Henseende godt Svar paa Vrøvlet at tage en Biskop, som ikke har været »Kandidat« fra nogen af Mindretallene«. Men det vil være svært at bryde op herfra. Mener Rørdam, at N skal sige ja for at få en tålelig afslutning på den kedelige og utilbørlige bevægelse i Århus stift? Kaldelsen var ikke stærk nok, N vaklede og sluttede: Jeg kan forstå, at ministeren har opfordret Sørensen [biskop Lolland-Falster]. Mon han også har fået nej fra Koch? Ellers kunne han gå til Århus. Han er vist ikke så glad for Ribe, som jeg for Aalborg, og han er yngre og lettere at omplante.

11/9 svarede R i stor skynding: De bør sige ja. »Det er mig selv, som har foreslaaet Enevold Sørensen denne Ordning«. 16/9 lykønsker R, han har fra ministeren hørt, at N modtager Århus, så håber R, at han får en god eftermand i Aalborg. »Ministeren skrev, at han hertil i første Række vilde tænke paa A. Andersen eller Vilh. Hansen, men tilføjede: »mulig bedst at gaa helt udenom dem, man har stemt paa i Aarhus. Men her bør jo Biskop Nielsen have Adgang til at tages paa Raad med«. Begge dele er forstandig tale. Det er højst ønskeligt, at netop dette ministerium tager bestemt afstand fra »de taabelige og ufor-svarlige Valghistorier i Aarhus, der soleklart for alle, som vil se, viser, hvor meningsløst det er at lade Menighedsraadene have nogen Del i Bispevalg«. Det er urigtigt kun at tage grundtvigianere til bisper, om muligt må det være en centrums- eller en Indre-missions mand, men hvem? »Det maa De alvorligt overveje«. ²⁹

25/7 05 havde Rørdam skrevet til Gylling-præsten Otto Møller og bad denne om et godt råd om, hvem han burde råde Ministeren til at vælge til Århus. »En Mand, som jeg ofte er kommen til at tænke paa, er Vilh. Hansen i Nykøbing p.M., enten saaledes at han kunde komme til Aarhus, eller at Sørensen fra Lolland kunde komme til Aarhus og Hansen blive hans Eftermand. Men jeg kender ham altfor lidt til at turde sætte noget ind paa ham«. Næste brev fra OM i den udgivne brevvæksling er først fra 1906. Men Møller havde skrevet til J.S. Deichmann 14/9 05: Der er »jo bl.a. Tale om V. Hansen paa Mors, og det er vel ikke umuligt, at han kunne komme til Aarhus; men jeg tvivler paa, at han vil det. Det vilde være mig ganske behageligt, for saa vidt jeg har ladet mig sige, at han deler Meninger med mig«. ³⁰

Men Aalborg bispestol skulle så besættes, og Fredrik Nielsen blev spurgt til råds af ministeren, der selv var sindet at forsøge med provst A. Andersen, Helsingør, Vilh. Hansen eller missionsmanden J. Steen. Kbh. – Nielsen anbefalede VH, som sagde nej. Hvordan det da blev Christen Møller, Kirkeligt Samfunds næstformand, er ikke klart.

Den udnævnelse af en moderat grundtvigianer, af natur sindigere end Nielsen, vakte ikke røre.³¹

1908 skulle der atter udses provst på Mors. Forestillinger 1908 11/4 anfører, at biskoppen til den post anbefaler VH, »ingen af Provstiets øvr. Præster tilnærmelsesvis har en saa lang præstelig Erfaring og et saa indgaaende Kendskab til alle de kirkelige Forhold paa Øen eller nyder en saa almen Anseelse blandt alle Præster og Menigheder på Mors«. Som konstitueret provst har VH udvist mønsterværdig omhyggelighed og praktisk dygtighed, hvorfor biskoppen »udtrykker sin Glæde over, at Sognepræst Hansen har overvundet de Betæneligheder, der hidtil have holdt ham tilbage fra at modtage Valget som Provst«.

1911 fik VH, nu 64 år gammel (Rørdam var 63 i 1895), igen lejlighed til at vise, om han ville være biskop. Den grundtvigske kultusminister Jacob Appel tilbød ham Sjællands bispestol. Officielle akter, som viser Appels henvendelse og VHs svar, findes ikke i ministeriets arkiv, så langt kom sagen ikke. Den omtales alene i Appels breve hjem til hustruen i Askov, Ingeborg Appel født Schrøder:

8/9 11: »Som jeg skrev til Dig var baade Kongen [Frederik VIII] og Kl. B.[erntsens] villige til at følge mig. Vi blev enige om, at jeg skulde bede Vilh. Hansen, Mors komme herover til en Samtale. Det har jeg gjort, men jeg tror ikke, han vil være Biskop. – Saa holder jeg fremdeles paa Ostenfeld« ... 10/9 11 fortsatte Appel: »Imorgen Kl. 10 har vi Ministermøde om den nye Biskop. Vilh. Hansen vil ikke. Det bliver sikkert Ostenfeld. Jeg ved ingen bedre« ... Det blev det.

I sit otium, 1909-22, vendte Cederfeld de Simonsen tilbage til Mors-tiden, da han ordnede sit arkiv til aflevering i KB; han sendte korrespondance til VH, og denne svarede ham 28/10 1912: »Enig med Dem var jeg ikke og er jeg ikke, men nærer den dybeste Agtelse for, at De altid har ført Kampen til enhver Side med absolut blanke Vaaben«. Både Linds og Deres breve fra sidst i 1882 »viser Vilje til at gøre det yderste for at undgaa Katastrofe«. – Allerede 1883 havde han skrevet til Høyberg: »Provsten og Biskoppen har, som deres Stade og Synspunkt nu engang er, intet at bebreide sig under denne Katastrofe, og Lund er i den uheldige Stilling at få Skin af at have hele Uretten på sin Side«.

Ved hans død berettede Morsø Folkeblad 13/9 35, at VH nok ikke havde været i hovedstaden siden han talte med ministeren om sit første embede i Nykøbing, Appel fik ham næppe heller derover. – 8 år efter at VH var kommet til Nykøbing skrev han 23/2 87 til sin gamle lærer fra Odense, H.H. Lefolii, nu rektor i Viborg: Når Alfred Hey efter sit årlige besøg her rejser næste gang, »havde jeg stor Lyst til ... at følge med ham

til Viborg for at hilse på Dem ... når det kommer til Stykket, bliver jeg måske endda hængende her hjemme; mer og mer er jeg bleven kværssidende og har ondt ved at komme længere bort, end jeg kan se hjem! ... Mine Tanker rejser tidt langt bort og vidt omkring, men det øvrige følger ikke med«.

Det var tidligt at få så fast en vane. Helt fast var den heller ikke, en gang om året var VH i Åsum og holdt foredrag og på besøg. Enkelte steder på Mors følte han sig forpligtet til stadig at komme og holde foredrag, et par steder mere kom med i de senere år, ellers var VH kværssidende i Nykøbing. 1921 23/3 var biskop Chr. Ludwigs på visitats i Nykøbing og havde der også møde med menighedsrådene. Derom tilførte han sin private visitatsbog: Møde med »de valgte medlemmer om præstespørgsmaalet: Der var fuld enstemmighed om at ønske, 1) at provst Hansen maatte blive nogle aar, 2) at han maatte faa den hjælp, han ønskede, og som pastoratet efter sin størrelse trænger til (et kaldskapellani) og 3) at denne hjælp maatte blive af den art, han ønsker (en mand, der kunde tilfredsstille indre-missionskredsen)«. – En ny lov havde indført 70-års aldersgrænse for embedsmænd. J.C. Christensen fik udskudt, at den uden videre gjaldt præster, de kunne blive længere, når bispen og menighedsråd samtykkede.

11/4 26 prædikede Vilh. Hansen sidste gang i Nykøbing. Samme år flyttede han med sin hustru og datter til Hjallesø nær Odense, ikke til Åsum, men nær den landsby. Dertil var hans »dybeste Hjemfølelse knyttet«, i et brev af 1917, skriver han om Åsum, pludselig står der: Nu må jeg holdt op, ellers kommer jeg til at skriges af længsel.³⁴ Til Mors kom han ikke mere, længslen dertil var sikkert også blevet for stor, tiden der var udløben. Der gik dog mange velovervejede og udførlige breve dertil, ligesom VH fulgte med i begivenhederne der. Mon han prædikede mere? Allerede 1926 var han igang med tilføjelser til det »ejendommelige Stykke »Kirkehistorie««, som han havde oplevet deroppe, og mente han 1903, hans vurdering deraf »har nogen Værdi«. Tidligt i 1927 kom nogle flere tilføjelser. I maj det år mistede han sin hustru, der blev begravet i Åsum. Siden skrev han mere om Mors, ikke for at gentage, men for udførligere at skildre Lunds præstevener og øens fremtrædende lægfolk. Hans hukommelse var stadig fænomenal. 11/9 1935 døde han og blev begravet i Åsum.

1903 havde han taknemmelig tænkt på sin barndoms præst, M. Wad og skrev: Har det »været en Lykke for mig at komme ind paa den Vej, jeg gaar paa, saa bliver Fortjenesten hans«. VH tvivlede næppe på, at han var kommet på sin rette plads. Han holdt sig tilbage for at skrive om, hvad andre måtte mene derom, det var ikke falsk beskedenhed.

Han vidste nok, at forholdet til de mennesker, han var kaldet til præst for, var godt. Han kendte dog selvfølgelig også til mismod over, »at der er saa meget, jeg ikke magter og ikke faar gjort, som det burde gøres« (stadig 1903).

Kort efter Vilh. Hansens død udgav valgmenighedspræst Th. Balslev, Vartov, en godt 40 sider stor bog »Vilhelm Hansen« (Odense uden år) citeres Balslev. Balslev kendte ham personligt fra sin tid 1905-25 som frimenighedspræst på Mors og skriver derudfra og gør det fint. Kendsgerninger kan være lidt vel løse, de interesserede nok mindre, og meget kunne B ikke have ved hånden, da han skrev. Brevene til naboerne i Åsum havde han, og så hvad B kaldte »Kort Selvbibliografi 1903«. Det er VHs levnedsskildring til ordenskapitlet, som han med vanlig omhu skrev på fra maj til november 1903. B nævner ikke altid, hvornår han citerer derfra. Jeg angiver brug deraf med 1903. Skildringen findes ikke mellem de 3 lange og længere breve og de afhandlinger, som Balslev tog vare på, den kan være i efterkommeres eje. Udover hvad der direkte vedkom Mors, havde B 2 breve til vennen fra Åsum, den tidl. folketingsmand, gårdejer Kr. Lohmann. Det første og korteste lod B trykke i Vartovbogen 1949, begge breve rummer principielle overvejelser om folkekirken. Jeg giver indtryk af Vilh. Hansen udfra samtidige vurderinger af ham, fra venner og fra folk, der dømte anderledes om forholdene på Mors. VHs levnedsskildring er brugt, selv med megen respekt for det såre redelige menneske, er det en ikke uproblematisk kilde, eftertankens harmoniseringer sniger sig uvægerligt ind,³⁵ trods al vel betænkt redelighed ved skildringen. Ved at følge VHs karriere får vi også kastet nyt lys over forholdene på Mors over et par årtier.

Trykte kilder er væsentligt KHS, Aalborg bisper og Mors 100, idet jeg i øvrigt bruger de samme forkortelser som angivet efter den forudgående artikel.

Jeg skylder TAK for god bistand med at fremskaffe stof undervejs med begge artikler, især til frimenighedspræst Erik Overgaard, Mors, valgmenighedspræst Aksel Heltoft, Klim, provst Karl Aage Madsen, Nykøbing og allermost til Morsø Lokalhistoriske Arkiv i Nykøbing, som udviste den fornemste service.

Summary

Hans Vilhelm Hansen (he called himself Vilh. Hansen) was vicar in the town of Nykøbing Mors from 1879 to 1926. He had hardly planned to remain in the position for the rest of his life when he started. But when the elective congregation at Mors in 1883 was excluded from the National Church he felt obliged to support the free congregation – also because he wanted to prevent it from going into wild opposition to the National Church.

The many Grundtvigian vicars at Mors had looked up to the elective congregation as the ecclesiastical center of the island. This fact combined with ambitious lay leaders in the congregation, who both in church matters and politically were in strong opposition to the authorities, had contributed to the rupture together with the formalism of the church authorities. The rupture meant that the congregation stressed its affinity to

the National Church rather than opposition towards it. The bishop, however, ordered the vicars of the island to keep away from the free congregation. Vilh. Hansen ignored the order and notified the bishop that he did so in order to prevent the free congregation and the National Church from drifting apart. The bishop did not understand him but believed that this really was the motive for his disobedience.

In 1887 the position as first vicar in Nykøbing became vacant and hesitantly Vilh. Hansen applied. The bishop wrote on his application to the Ministry that although Vilh. Hansen was gifted and active in his work he was unable to recommend his promotion since Vilh. Hansen did not find it wrong to support the free congregation and communicate there. In a letter to the Ministry the majority of the churchgoers had expressed the wish to have Vilh. Hansen as the first vicar. It did not help: a younger man was appointed.

That passing over made a great commotion and was interpreted as if the Minister of Culture slighted a political opponent although Vilh. Hansen had held back in the political opposition. In an official denial he wrote that the case had been solved on the basis of principle concerning the position of the free congregation to the National Church. Vilh. Hansen remained in Nykøbing and gradually became the main support of the free congregation among the now few Grundtvigian vicars at Mors. In 1897 the first vicarage of the town became vacant again. Vilh. Hansen applied once more and was now appointed. It indicates a change in attitude of the bishop of the diocese both towards Vilh. Hansen and the free congregation.

1901 brought a change of political system. In Aalborg there was a Grundtvigian bishop. He was transferred in 1905 and when asked by the minister he expressed the wish that Vilh. Hansen succeeded him, but Vilh. Hansen declined. In 1908 he became dean of Mors. In 1912 the most prestigious Danish bishopric was to be filled. The Grundtvigian minister of culture offered the bishopric of Zealand to Vilh. Hansen. Again he declined – and remained another 14 years in Nykøbing as a popular vicar and respected dean. He did not experience that the free congregation as an elective congregation again became part of the National Church. But more than anybody else Vilh. Hansen had contributed to the fact that the strong tensions that could be felt even in the 1890'es were replaced by a more quiet ecclesiastical coexistence at Mors.

Noter

1. På gravstenen på Åsum kirkegård står: Provst Hans Vilhelm Hansen. Præst i Nykøbing Mors 1879-1926, det sidste årstal følges her. Men V. Holbøll: Teol. Stat 1931 angiver afsked i 1925, sådan også præstetavlen i Nykøbing kirke som P.G. Lindhardt og Paul Nedergaard, mens Balslev og nekrolog i Morsø Folkeblad siger 1926. Det blads prædikantliste viser, at VH prædikede sidste gang 14/4 1926, han havde muligt vakancetjenesten?
2. Noget egl. teol. studium var der ikke tale om, når jeg tænkte på at komme til folkehøjskolen, skrev VH 1903. »Jeg læste omhyggeligt, hvad der laa lige for, men gav mig dog Tid til at se mig lidt om i andre Egne af Tilværelsen«. Min teol. interesse var »ikke overvældende, men ordentligt havde jeg læst det fornødne«. Balslev citerer (12) et brev fra soldatertiden til P. Nielsen, Åsum: »Jeg mærker med hver Dag mere, hvor meget jeg endnu trænger til Dannelse, før jeg kan tage fat paa noget rigtig alvorligt paa egen Haand«, berøringen hver dag med så forskellige mennesker må efterhånden »aabne ens Øje baade for egne Mangler og for de Punkter, hvor Kræfterne især maa rettes hen«. Hos mange håndværkssvende findes levn af gammel godmodighed, påvirkede af socialismen er de vel alle, og deres menneskelige og religiøse begreber er på allerlaveste trin, alligevel er der noget som gør mig venligsinde mod dem, men »de dannede« er mig en gru. – 1903 skrev han om Trøjborg-tiden: Visby sogns brugsforening havde bl.a. en »Arbejderforening«, hvor det som regel tilfaldt mig at holde foredrag ved vinterens ugl. møder. Det var til glæde for mange, ved jeg, et er vist: Jeg lærte, hvad jeg kunne og ikke kunne. Møderne fik præg af små gudstjenester, og mine tanker om at virke ved folkehøjskolen blev mere og mere vendt til, at jeg skulle og »turde være Præst«.
3. Først 1883 til Højberg, så marts 1912 til Kr. Lohmann, Åsum.
4. Hertel skriver, at de mødtes hos VH 19/1 82, men ikke hvordan henvendelsen blev til (KhS 5 VI 406), den ligger i Ludvig Schrøders arkiv blandt breve fra VH.
5. Jfr. foran p. 82.
6. Johs. Clausen, biskop Århus 1884-1905, skrev efter visitats juni 1902: Cs prædiken manglede »Kraft og Myndighed«, var »noget vel kjedelig«, forgængeren kaldte pastoratet »lidet kirkesøgende«, »bedre er det ikke blevet«. Som provst gjorde C »god fyldest«, Dansk Præste- og Sognehistorie X 1320.
7. En skrivelse fra Lund til biskoppen om skriftemålet påførte C 26/1 82: Det må beklageligvis indrømmes, at der for Tiden finder ikke faa Forskjelligheder Sted« ved enkelte kirkeindretninger, det skyldes præsters uvidenhed eller selvrådighed ... Vi har kun »et lemlæstet« skriftemål, men i stedet for at følge dem, der unddrager sig det, »maa man arbejde paa at faa Skriftemaalet restitueret i dets ritualmæssige Skikkelse«, CdeSA.
8. Egl. F.S.O.A.P. Nygård, præst 2 steder på Mors 1875-82, valgmenighedspræst Sdr. Nørå 1882-97.
9. I Askov havde Ingerslev underskrevet den store adresse, på Mors havde han 2 embeder 1869-83. Hans ansøgning findes ikke, men Forestillinger 19/6 83 citerer som grund for indstillingen til udnævnelse Cederfelds påtegning: Den dygtige præst så »jeg under sædvanlige Forhold« nødig forflyttet, han øver en velsignelsesrig virksomhed i menigheden. »Man da Ansøgeren ifølge det Venskabsforhold, hvori han hidtil har staaet til den forhenværende Valgmenighed og dens Præst, nu nødvendigt maa føle sig trykket og tillige paa en vis Maade hemmet i sin Virksomhed ... anseer Provsten det for det Bedste for ham, om det kunne blive ham forundt at fortsætte sin Virksomhed paa andre steder« – og fra Lind: En »samvittighedsfuld, kjærlig og be-

sindig Mand af den grundtvigske Retning, der ... nu føler sig trykket under de indtraadte Forhold, da han ikke vil trods sin Øvrighed og føler det smerteligt at bryde med sine Venner«, derfor finder biskoppen det »heldigst om Menigheden fik en ny Præst«. Justitsminister Nellesmann var fungerende minister. Sagsakter findes ikke, JJ 1883 603.

10. Hertel havde underskrevet den lille adresse i Askov, han var blevet præst på Mors 1879. Han kom til at forsynde mig mod biskoppens pålæg om ikke at gå til alters hos Lund, vist mod sin vilje (KhS 5 VI 449). Men han deltog som den eneste præst fra Mors i gudstjenesten ved det store høstmøde, ca. 1/9 83. Lund bad ham under gudstjenesten om at hjælpe sig ved altergangen. Da han havde været til alters og fik lånt en præstekjole, hjalp han Lund. H var glad ved, at det undgik omtale i pressen og indberettede det skete til Lind. Han svarede 19/9 og beklagede meget det skete. Lind vidste ikke, at »nogen anden Præst på Morsø før har gjort det ... Deres Handling vil af mange blive opfattet som Trods mod Deres Øvrighed og bestyrke Nogle i Selvraadighedens og Lovløshedens Aand«. H trøstede sig noget ved, at Lind havde underskrevet sig »Deres hengivne« (s.st. 442f, 460) – nok også ved, at L ved mødet hos ham 2/4 83 havde lovet, at overtrædelser af hans påbud ikke ville blive påført ansøgninger (s.st. 444), det glemte L én gang. – 2/6 83 gav H endnu en begrundelse for at søge bort: »Under de nuværende kirkelige Vanskeligheder paa Mors – ikke mindst vanskelige for den Præst, der staar den forhenværende Valgmenighed nær i kirkelig Anskuelse og derfor ogsaa i hjertelig Forbindelse til den uden dog at billige alle dens Foretagender« – ønskede han dobbelt så gerne forflyttelse. Det fik Cederfeld til 8/6 – udover sit normale: flink og dygtig præst af den grundtvigske retning – at tilføje, at H »som Grundtvigianer ikke har let ved at trænge igjennem i sin nuværende Menighed, hvorfor det særlig for Menighedens Skyld kunne være ønskeligt, at han blev afløst af en anden Præst«. Stiftsprovsten var fungerende biskop og henholdt sig til Linds tidl. korte anbefaling. – Der måtte søges videre og 28/6 83 skrev H: Aht. mit embedes små indtægter, øens afsides beliggenhed, der vanskeliggør litterært arbejde og »til Øens nuværende kirkelige Forhold har jeg alt længe ønsket Forflyttelse«. Til sit tidl.: Han omtales som en hæderlig mand, der er kendt for sit virke for Santalmissionen – føjede Lind til 2/7: Han står i nøje forbindelse med Lund og hans frimenighed, hvorfor det »ville være ham tjenligt, ligesom det vilde være mig kjært, om han blev fjernet«. Den påtegning kom kun da, lige efter visitatsen? (s.st. 418). Hertel vedblev at skrive som lige nævnt. Cederfeld holdt sig til sit vanlige, mens Lind gik op til: En ret god prædikant, hjertelig og alvorlig osv. (27/11 83). Den 26. ansøgning førte 4/6 84 H til et embede i Århus stift. – 1884 flyttede endnu en grundtvigsk præst, N.F.S.G.B. Barfod fra Mors, men han var på kant med valgmenigheden og kom heller ikke i det grundtvigske konvent (s.st. 404f). 20/3 skrev Birkedal Barfod et langt brev til onklen Vilh. Birkedal i Ryslinge med sin vurdering: De morsingske politikere er mod al autoritet, og selv Lunds venner siger, at han mangler »Ben i Næsen«. Han er uden kraft til at stå imod eller rives med af menighedsmedlemmers stadigt øgede krav om at få »deres Ret«.
11. »Øjesten« KhS 5 VI 411. – Schjøtt (foran p. 84) havde langt større anciennitet og var provst. Ham anbefalede Lind sådan: Prædiker livligt, en velvillig og retsindig mand, afholdt af sin menighed, som provst tilfredsstillende. Ministeriet havde fået et andragende fra »en Deel Medlemmer af Menigheden ... om en yngre og dygtig Mand, som ikke er udpræget Partimand« (vendt mod Lassen Knudsen og V. Brücker?), Forestillinger 1886.
12. E.V. Lose var kaldt en ihærdig præst af gouvernementet. Biskop Fog kunne ikke ud-

- tale sig om ham personligt, men fandt det »naturligt, at Ansøgeren, der har i saa ualmindelig lang Tid tient langt fra Fædrelandet« befordredes. Forestillinger 1887.
13. Jfr. forudgående artikel note 22. – Lind skrev om C som præst: Med dygtighed som prædikant og samvittighedsfuldhed som sjælesørger har han en »Levende Interesse for alt, hvad der vedkommer det geistelige Embede, og forøger stadig sine Kundskaber for fuldere at forstaa og svare til dets Krav«, som provst var han »aarvaagen og nøiagtig« (jfr. her note 6). – 8/2 83 havde biskop Engelstoft skrevet: Jeg føler »en uimodstaaelig Trang til at udtale for Dem min fulde Samklang med hvad De har foretaget i den store Sag, der kan faa saa stor Betydning for Folkekirken«. Efter Deres artikel i Berl. Avis ser jeg, »hvor smukt og besindigt De har udtalt Dem« til ministeriet, og hvor nødvendig afgørelsen har været, der var »forsættlig« lagt op til den sprængning, CdeSA. – 6/7 95 skrev biskop Swane, Viborg, da stiftsprovst Fr. Zeuthen søgte bort: »Jeg valgte ham i sin Tid, fordi Medansøgerne vare lidet skikkede« (P.G. Lindhardt: To højirkemænd 354, Aarhus 1968). 21/11 87 kom C til Randers, bortset fra at provstelønnen faldt bort, fik C ellers en beskeden lønfremgang. Var C blevet desperat i længslen efter andre forhold, hvor der kunne tilføres ham »større aandeligt Udbytte«? Slight »avancement« var næppe set før. Morsø Folkeblad bragte 23/11 kun en notits om udnævnelsen, uden hoveren. 1896 blev C sognepræst for Tyrsted-Uth, hvor han igen blev provst 1898 til 1909, hvor han søgte afsked.
 14. Understregtet enten af biskoppen eller i ministeriet.
 15. Traps Danmark 3. udgave opgiver folketallene 1880 og 1890 sådan: Nykøbing 2723-3607, Landsognet 336-531, Lødderup 1048-1111, Elsø 320-315.
 16. Formentlig sigter C til Brückers kreds i Aagaard i nabosognet, der var samlet 1885 og byggede kirke 1887. Det havde bekymret Lassen Knudsen, A. Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske Bevægelse 323ff.
 17. Aastrup blev provst samme år.
 18. Ovenfor er taget lidt hensyn til et brev fra omkring 1912: Sidst i 1883 var Lilleunds og jeg sammen med enkelte af menigheden til alters i Ansarkirken »en Søgnedag i al Stilfærdighed« for at »undgaa noget, der kunde kaldes en Demonstration«. VH havde forud meddelt Lind, hvad der ville komme, og meddelte det bagefter – direkte til Lind, »da Provsten hellere vilde lade mig personlig afgøre det Mellemværende med Biskoppen end gøre det til en officiel Historie«. Lind tog sig det meget nær. Snart efter traf VH ham og sagde bl.a. »at jeg var forvissat om, at jeg tjente Folkekirken bedre ved at følge min Samvittighed end at rette mig efter ham«. Til det svarede han: »Det er en underlig Opfattelse, og jeg forstaa ikke, at De kan se det saaledes; men jeg tror Dem, naar De siger, at De gør det«. VH fortsatte »Saa længe Lund levede, gik baade Lilleunds og vi stadig til Alters hos ham, og der blev aldrig [siden] rejst Spørgsmaal om den Sag«, sådan gjorde Jansen også, mente VH (jfr. forudg. art. noter 30, 32), svar på forespørgsel gengivet i Morsø Folkeblad 13/9 35. – 1903 havde VH skrevet, at han aldrig glemte Linds svar til ham i en samtale om de kirkelige forhold på Mors.
 19. Winther var søn af Gimlinge-provsten, fra Høve kendt med frimenighedsfolk (foran p. 87-88), moderen var datter af en kammerherre og amtmand. W var anbefalet af sin provst som meget dygtig, en velbegavet, alvorlig kristelig og nidkær præst – af biskop Engelstoft: Meget gode teol. kundskaber forenes med kærlighed til præstegerningen, som han udøver med gode naturgaver og tro nidkærhed, han vil uden tvivl virke til velsignelse i ethvert kald. Forestillinger 1888. – Morsø Folkeblad gengav 12/9 35, hvad W havde fortalt, da VH rejste fra Mors 1926. W var samme dag, hvor han hørte fra Nykøbing, rejst til Kbh. I ministeriet sagde departementschef Jonquières, at provst og biskop havde været betænkelige ved VH som sognepræst, når han vedblev at gå til

- alters hos Lund. I ministeriet havde de ment, at jeg kunne passe. Stadig i tvivl skrev W da til VH. – Om W skrev VH 1903: Jeg lærte »at skatte ham som en fin Natur, en begavet, gennemdannet og livlig Mand, og vi blev og er meget gode Venner«.
20. 1.500 kr. årligt i 5 år, af forskellige grunde, dødsfald bl.a. blev det siden 1.000 kr. om året, 1903.
 21. Jfr. foran p. 102f.
 22. Derefter følte jeg mig så meget stærkere tilskyndet til at stå de mennesker og Nissen bi, og det kunne jeg bedre som kapellan end som sognepræst i et vidtløftigt embede.
 23. Aalborg bisper 105f, Mors 100 76.
 24. 2/1 94 skulle »den almindelige vælgerklasse« stemme, det kunne 534, 360 gjorde det. Opstilling var drøftet i Borgerklubben, Håndværkerforeningen og Foreningen Fremtiden, hvor kandidater blev udpeget, VH nævntes ikke. Det blev sagt, at arbejderne, der ikke kunne få en af deres egne valgt, opstillede redaktør H. Fog, det vakte kritik, at der sådan blev bragt politik ind i valget. Det stod mellem sociale lag i borgerskabet. Resultatet kaldte Højres blad »en fuldstændig Sejr for Oppositionen«, som valgte alle kandidater, nr. 1 fik 339 stemmer, VH som nr. 2 264 og nr. 3 194 osv.
 25. Ansøgninger er, hvor de førte til udnævnelse, fjernet fra de øvrige ansøgninger til brug for »Forestillinger«. De ligger ofte blandt akterne ved den pågældende journalsag.
 26. Aastrup var 1888 imod, nu for. Havde Schousboe påvirket ham? 1903 mente VH, at både hos Aa »og hos alle Andre var Bitterheden svunden af Sindet«. Men 1897 havde Aa skrevet, at frimenigheden skulle ikke glemme, at den ikke var »identisk med Folkekirken«, forudgående artikel note 79.
 27. Aalborg bisper 148f; Mors 100 77f hvortil må føjes: 12/3 04 havde man udskudt afgørelsen, for at få betænkningstid. 14/4 talte Nissen for valgmenighed og sagde, at han ville være sognepræst. Frimenigheds-tilhængerne markerede sig nemt, de andre havde vanskelighederne, som Anders Dissing. Han mente, at valgmenighed kunne komme på tale, hvis det var vanskeligt at få præst. K. P. H. Juul Nyholm blev ikke uden videre kasseret, fordi han mindede om Bertel Henriksen, men fordi han kun ville være valgmenighedspræst, da var 1/3 for ham, 2/3 for frimenighed, Dissings optegnelser 464, 470 LaV.
 28. Erik Nørr: Mellem Otto og Jakob (Kbh 1986): Deichmann Brandt 7/1 05 355, Otto Møller 14/9 05 362 og samme til Skat Rørdam 5/7 05, En Brevveksling II 384.
 29. Rørdams og Fr. Nielsens breve i RA, ført tilbage til brevskriverens arkiv.
 30. En Brevveksling II 386, Mellem Otto og Jakob 362. – Da VH 1903 afsluttede sin levnedsskildring, nævnte han dem han stod i gæld til (foruden sine forældre og præsten hjemme og katedralskolens lærere, allermest Lefolii) Grundtvig, »hvis Tanker har faaet afgjørende Betydning for min aandelige Udvikling, og hans Discipel« Otto Møller, »hvis Bøger i mange Aar har været mig rige Kilder at øse af«. Dertil kom en række lægfolk fra Åsum – bl.a. 3 slægtled i nabogården til VHs hjem »mit andet Hjem fremdeles« – Knudsen, Trøjborg, »mit Maal for, hvad en Mand kan og bør være«, og lægfolk i Nykøbing samt 2 præstevenner, venner fra den første skoletid i Odense.
 31. Aalborg bisper 151f, 165f.
 32. Appels arkiv i RA.
 33. Aalborg Stiftsbog 1960, heri P. G. Lindhardt: Biskop Christian Ludwigs private visitatsbog 85; 2 menighedsrådsmedlemmer var fraværende, den ene var syg, den anden opsøgte Ludwigs dagen efter og fik hans samtykke. Jfr. Balslev 34. Om Ls yderligere forsøg på at yde VH påskønnelse ved tildeling af fortjenstmedaljen i guld – sølvkors blev det til, Aalborg bisper 223 noten.
 34. Balslev 6.

35. Foruden hvad der forud er nævnt skrev VH også 1903, at der ved Cederfelds bortrejse blev lagt stærkt tryk på ham om at søge det ledige embede »af den langt overvejende Del af Sognebeboerne baade i Byen og paa Landet«. 1888 skrev han i sin ansøgning, at der var adresse for ham fra »den allerstørste Deel af de kirkesøgende Folk i Sognene«.